

ERAZMO I HRVATI XV. I XVI. STOLJEĆA*

BRATISLAV LUČIN

(Voditelj Marulianuma, Književni krug Split)

UDK 19 Erazmo
Izvorni znanstveni članak
Prilijen: 24. 8. 2004.

»*Cernere non licuit facundum pectus Erasmi*« (»Vidjeti mogao nisam Erazmovo rječito srce«) – ovaj stih Franje Trankvila Andreisa, potekao iz razočaranja zbog neostvarene želje, gotovo da bi se mogao postaviti kao paradoksalni moto raspravi o dodirima Erazma i Hrvata u razdoblju renesanse. Erazma je uistinu malo tko od Hrvata osobno upoznao (pouzdana je to utvrđeno samo za Jakova Baničevića), a čini se da ni on o Hrvatskoj nije puno znao. Ipak, u golemu obuhvatu intelektualnih uvida i osobnih dodira glasovitoga humanista postoje zabilješke o vezama s piscima i diplomatima iz Hrvatske. Pridodamo li tim imenima i podatke o recepciji Erazmova djela u hrvatskoj književnosti 16. stoljeća, dobit ćemo popis od barem petnaestak osoba koje zaslužuju našu pozornost u ovoj prigodi.

Koliko god ta dokumentacija o poznavanju i dodirima bila fragmentarna, u njoj se može naći vrijednih podataka, poglavito o trajnom zanimanju hrvatskih humanista za velikog Erazma, pa i o tome da su neki od njih, zahvaljujući svojem znanju i sposobnostima, stupili u povlašten krug njegovih korespondenata i prijatelja. Okupljeni na jednom mjestu, makar u

* Ovo je hrvatska inačica teksta objavljenog na engleskom jeziku pod naslovom »Erasmus and the Croats in the Fifteenth and Sixteenth Centuries« u godišnjaku *Erasmus of Rotterdam Society Yearbook* 24 (2004), str. 89–114. Za ovu prigodu tekst je u manjoj mjeri prerađen i dopunjen; u bilješkama su dodane neke bibliografske jedinice na hrvatskom jeziku kojih nema u engleskoj verziji, a istodobno je donekle reducirana literatura o hrvatskom temama na stranim jezicima. Kratice u bilješkama: Allen = *Opus epistolarum Desiderii Erasmi Roterodami* (prir. Percy Stafford Allen et al.), 12 sv., Oxford, 1906–1958 (navodi se broj pisma i redci); ASD = *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*, Amsterdam 1969 – (brojevi označuju *ordo*, svezak, stranicu i retke); COE = *Contemporaries of Erasmus: A Biographical Register of the Renaissance and Reformation* (ur. Peter G. Bietenholz i Thomas B. Deutscher), 3 sv., Toronto, 1985–1987 (svezak i stranica); CWE = *Collected Works of Erasmus* (u engleskom prijevodu), Toronto, 1974 – (navodi se broj sveska i broj pisma, pri čemu je numeracija pisama ista kao u Allenu). U bilješkama se u načelu ne upućuje na standardne biografske i enciklopedijske priručnike, kao što su *Hrvatski biografski leksikon*, *Leksikon hrvatskih pisaca*, *Dizionario biografico degli italiani* i sl.

kratku pregledu, oni će pokazati da je Erazmo bio prisutan i u hrvatskoj intelektualnoj sredini i da je ta sredina davala ugledne pisce i državnike koji su zaslužili priznanje »prvaka svih humanista«.¹

U svojim spisima Erazmo usputno spominje hrvatske zemlje. Tako u spisu *De bello Turcis inferendo* (1530), nabrajajući vojne uspjehe Bajazita I. krajem 14. st., kaže: »(...) *hoc successu rerum inflammator, Bossinam, Croatiam, et vltiores Ilyrici partes vastat.*«² («...još raspaljeniji tim uspjesima, pustoši Bosnu, Hrvatsku i udaljenija područja Ilirika»). A govoreći o neposrednoj i aktualnoj ugroženosti Europe od Turaka, iznosi ovakvu strepnju:

*Quis enim nescit quam facilis genti Turcarum terra pateat ad nos aditus? Quum enim vtramque teneat Mysiam, superiorem et inferiorem, ad flumen Danubium, regiones Thraciae vicinas, non difficilis per hoc flumen ad nos patet aditus. Dalmatas et Illyrios eadem vicinitate habet obnoxios, ne quid dicam de Pannonia quam toties impetiit.*³

Ta tko ne zna kako je lak pristup k nama otvoren turskom plemenu po kopnu? Budući naime da drži obje Mizije, donju i gornju, do rijeke Dunava, predjele blizu Trakije, pristup koji mu je uz tu rijeku k nama otvoren nije mu težak. Istom tom blizinom zadaje prijetnju Dalmatincima i Ilirima, da i ne spominjem Panoniju, koju je toliko puta napao.

U istom spisu Erazmo kratko aludira na Mohačku bitku,⁴ jedan od ključnih događaja hrvatske povijesti 16. stoljeća, u kojoj su sudjelovali brojni Hrvati.⁵ Svakako, bilo mu je poznato da Franjo Trankvil Andreis dolazi iz

¹ O Hrvatima i Erazmu u 16. st. usp. Mirko Breyer, »O Erazmu Rotterdamskom«, *Ostvarjenja, književno-likovni almanah*, Zagreb, 1947, str. 197–205; za pregled veza do uključivo 20. stoljeća usp. Vjekoslav K. Pranjić, »Erasmii Rotterodami Echo & Receptio in Croatia«, *Russian Literature*, 37 (1995), str. 587–602 (isti je tekst, pod istim naslovom, ali bez bilježaka, objavljen u auktorovoj knjizi *Iz-Bo-sne k Europi (stilografske svaštice)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998, str. 221–245.

² ASD V-3, str. 44, 266–67.

³ ASD V-3, str. 50–51, 359–63. O Erazmovoju zabrinutosti zbog otomanske prijetnje i zbog političkih odnosa u Europi usp. Maria Cytowska, »Erasmie et les Turcs«, *Eos* 62 (1974), fasc. 1, str. 311–321, os. 316–317.

⁴ ASD V-3, str. 50, 339; str. 64, 691–693.

⁵ Najvažniji opis bitke (iz pera očevidca) jest djelo Stjepana Brodarića *De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz verissima historia* (za potpune bibliografske podatke usp. ovdje bilj. 19). Među ostalim Hrvatima na bojnopolju spominjemo samo dvojicu najvažnijih: Bartula Jurjevića (Đurđevića), koji je tada bio i zarobljen, te je proveo devet godina u turskom ropstvu, a nakon bijega objavio je više važnih spisa na latinskom o političkim i vojnim pitanjima Otomanskog Carstva; Krstu I. Frankapana, jednog od najznačajnijih predstavnika onodobnih vojnih i diplomatskih nastojanja u otporu turskom nadiranju; Frankapan je bezuspješno savjetovao hrvatsko-ugarskom kralju Ludoviku II. da ne zameće bitku dok on ne stigne na Mohač sa svojom vojskom.

Dalmacije, a Jakov Baničević »*ex intimo sinu Illyrico*« (»iz najdublje unutrašnjosti Ilirskog zaljeva«); Matej Fortunat i Stjepan Brodarić za njega su *Pannonii* (iako je pod tim Erazmo možda podrazumijevao samo Ugarsku). O Hrvatima je doznavao i od svojih korespondenata (od Piotra Tomickoga o Brodariću, od Petera Mosellanusa o Trankvilu Andreisu, od Johannesesa Caesariusa o Jurju Dragišiću).⁶

Za boravka u Mlecima godine 1508. Erazmo je stanovao kod tiskara Andree Torresanija, koji je tiskao izdanja na hrvatskom i na glagoljici,⁷ pa nije nemoguće da je ugledni humanist tu vidio knjige tiskane pismom koje se, prema navodnom izumitelju, nazivalo i *littera Hieronymiana* (Jeronimovo ime nedvojbeno bi privuklo Erazmovu pozornost!). No u nedostatku bilo kakvih tragova taj dodir ostaje pukom pretpostavkom, kao što na razini puke spekulacije ostaje mogućnost da je u rukama imao prvotisak Marulićeve *Institucije*, objavljen u Mlecima 10. veljače 1507. (= 1506. *more Veneto*).

Prijeđimo dakle na podatke kojima raspolažemo. Dodiri Erazma i hrvatskih humanista mogu se, radi preglednosti, podijeliti u tri vrste: 1. Erazmo je u izravnoj vezi, putem pisama ili čak osobno, s kojim od hrvatskih pisaca; 2. veza je neizravna, ali potvrđena ili spomenom imena ili na koji drugi način; 3. hrvatski pisci spominju Erazma u svojim djelima.

Prve dvije vrste možemo, iz hrvatske perspektive, nazvati emitivnima, a treću receptivnom; ovoj posljednjoj pripadaju i rijetki podatci o optjecaju Erazmovih knjiga među hrvatskim čitateljima u 16. st.

1.

Najveću će pozornost, dakako, privući pripadnici prve skupine – Erazmovi izravni korespondenti, znanci, pa i prijatelji i pokrovitelji. Iako dokumentacija nije obilna, vrijedna je pozornosti upravo zbog neposredna kon-

⁶ Glavni izvor od kojega je Erazmo dobivao novosti o Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu bio je Nikola Olah; usp. Marianna D. Birnbaum, *Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century*, P.E.N. Croatian Centre & Most / The Bridge, Zagreb – Dubrovnik, 1993, str. 155–212, os. 168 (to je drugo izdanje knjige koja je prvi put bila objavljena pod naslovom *Humanism in a Shattered World: Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century*, Slavica Publishers, Columbus, Ohio, 1986). Erazmu je drugi izvor obavijesti vjerojatno bio Jacobus Piso, »one of the main channels through which Erasmian influences entered Hungary« (usp. COE 3, str. 94); Piso i Erazmo dopisivali su se neredovito, no godine 1526. Erazmo mu je uputio tri pisma (Allen 1297, 1662, 1754). O Hrvatima na ugarskom dvoru možda je čuo i od Girolama Aleandra, s kojim je radio i dijelio sobu u Mlecima 1508; Aleandro je, kao tajnik papina poslanika u Mlecima Angela Leonea, godine 1501. donio hrvatsko-ugarskomu kralju ratnu pomoć (usp. COE 1, str. 29).

takta. Riječ je o dvojici ili trojici visokih državnih i crkvenih uglednika Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva, diplomatima europskog domašaja i ugleda (Jakov Baničević i Stjepan Brodarić, možda i Antun Vrančić) te o dvojici mladih humanista koji su se istaknuli svojim književnim i filološkim radom (Franjo Trankvil Andreis i Matej Fortunat).

Erazmovi dodiri s Jakovom Baničevićem i Stjepanom Brodarićem svjedoče o obostranu poštovanju i uvažavanju, pri čemu ih Erazmo ne cijeni samo zbog njihova ugleda i moći nego i zbog humanističke učenosti i ljudskih kvaliteta, a oni se njemu obraćaju kao glasovitu humanistu, piscu i intelektualnom uzoru. Jakov Baničević (1466–1532), Erazmov vršnjak, rodom s otoka Korčule, bio je jedan od najuglednijih europskih diplomata s početka 16. st., tajnik careva Maksimilijana I. i Karla V, sudjelovao je na saborima u Augsburgu (1510) i Wormsu (1515), bio je član komisije koja je 1520. pripremala tzv. Wormski edikt protiv Martina Luthera.⁸ Od zasigurno znatno obilnije korespondencije sačuvana su samo četiri pisma: tri Erazmova Baničeviću i jedno Baničevićevo Erazmu.⁹ Iz njih je razvidno da su se ta dvojica uglednika i vršnjaka susretala i osobno.¹⁰ Glavna je tema prvih dvaju Erazmovih pisama, koja potječu iz studenoga 1517, ponovno rasplamsavanje tzv. Reuchlinove afere te, s time u vezi, djelovanje židovskog obraćenika Johannesesa Pfefferkorna.¹¹ Baničevićev odgovor¹² ponajprije je izraz iskrena divljenja velikom humanistu, kojega je odavno želio upoznati. Ispričavajući se zbog prenapla nastupa pri nedavnom susretu s Erazmom u Antwerpenu, Baničević spominje i svoj »Ilirski zaljev«, iz kojeg je pošao u svijet, a Erazma uspoređuje s božanstvom koje je imao prigode samo izdaleka štovati:

Sed id auiditati (quae me vel ex intimo sinu Illyrico meo traxisset) potius quam instituto adscribat. Cupiebam enim illum quem absens veluti numen ob excellentem

⁷ Godine 1493. tiskao je glagoljski brevijar, a 1527. glagoljsku početnicu (usp. Josip Bratulić, *Leksikon glagoljice*, Minerva, Zagreb, 1995, str. 20 i 146); o Torresaniju usp. i COE 3, str. 332.

⁸ O Baničeviću usp. i COE 1, str. 90–91 (s. v. Bannasio, Jacopo).

⁹ Allen 700, 709, 716, 970.

¹⁰ Usp. CWE 5, 700 (uvodna bilješka) i formulacije u samim pismima. Erazmo: *Subinde mecum litigo quod Antwerpiae non auidius sim amplexus tam obuiam tuam humanitatem* (Allen 700, 1–3). Baničević: *Nec est cur sibi ipsi succenseat quod me vltro venientem auidius non sit complexa hic Antuuerpiae; exhibuit enim se nimis facilem erga me, et compos voti eram simulatque videram quem desyderabam* (Allen 709, 4–7). Erazmo: *Sed omnia coram* (Allen 716, 13–14).

¹¹ O toj *cause célèbre* svojeg vremena usp. Elizabeth von Erdmann-Pandžić, »Juraj Dragišić (1445–1520) i Židovi«, *Encyclopaedia moderna*, 13 (1992), 3 (39), str. 445–452; Erika Rummel, *The Case Against Johannes Reuchlin: Religious and Social Controversy in Sixteenth-Century Germany*, University of Toronto Press, Toronto, 2002.

¹² Allen 709, Antwerpen, 12. studenoga 1517.

*doctrinam colebam, aliquando praesens (postquam fas erat) intueri; et omnis mora mihi periculosa videbatur.*¹³

Nego, neka <Tvoje Gospodstvo> to radije pripiše žarkoj želji (koja bi me bila dovela čak iz najdublje unutrašnjosti mojega Ilirskog zaljeva) negoli namjeri. Želio sam naime onoga koga sam zbog izvrsne učenosti štovao izdaleka, kao božanstvo, sada napokon (budući da se pružala mogućnost) gledati izbliza, i svako mi se odgađanje činilo opasnim.

U posljednjem sačuvanom pismu¹⁴ Erazmo piše o uspjehu drugog izdanja vlastitoga latinskog prijevoda *Novog zavjeta* te s osobitim oduševljenjem prikazuje engleski dvor kao mjesto gotovo idealna humanističkog ozračja. Zanimljivo je da Baničevića pozdravlja kao svojega zaštitnika (*»Bene vale, patrone singularis«*), iz čega se daje zaključiti da je vrlo utjecajni diplomat pomogao Erazmu, iako nažalost ne znamo u čemu i kada. Baničevićev utjecaj ogleda se i u tome što Erazmo moli od njega preporuku kod saskog vojvode Fridrika Mudroga (koji će uskoro postati Lutherov zaštitnik).¹⁵

I Stjepan Brodarić u svojem je pismu, nažalost izgubljenom, Erazmu izrazio divljenje i pohvale. Znamo to iz Erazmova sačuvanog odgovora,¹⁶ u kojem skromno otklanja »veličanstvene pohvale« (*»magnificas laudes«*) što mu ih je uputio ugledni prelat i diplomat. Stjepan Brodarić (1490–1539) bio je poslanik Ludovika II. i Ivana Zapolje, kraljev kancelar, biskup srijemski, pečujski i vački.¹⁷ Da je bio i ljubitelj književnosti, svjedoči njegova neostvorena nakana da objavi pjesme Jana Panonija.¹⁸ Najvažnija su mu djela govor održan 4. rujna 1522. pred papom Hadrijanom VI. i iznimno vrijedan

¹³ Allen 709, 10–14. Prva navedena rečenica u engleskom prijevodu (CWE 5, 700, redci 14–18) glasi: »But you must ascribe this to eagerness, which would have brought me from the very heart of my native Illyria, and not to principle.« No Baničevićeve riječi *vel ex intimo sinu Illyrico meo* odnose se očito na »Ilirski zaljev«, tj. Jadransko more, u kojem se nalazi i rodna mu Korčula. Za sintagmu »sinus Illyricus« u značenju »Jadransko more« usp. Giovanni Maria Filelfo, *Amyris*, 740: »*Illyricosque sinus, portusque sinusque Liburnos*«; Naldo Naldi, *Eglogae*, 4, 52: »*Illyricosque sinus ueniam Pontumque sonantem*« (podatci dobiveni pretraživanjem na internetskoj stranici *Poeti d'Italia in lingua latina tra medioevo e rinascimento*, <http://157.138.65.54:8080/poetiditalia/index.jsp>).

¹⁴ Allen 970, Bruxelles, 21. svibnja 1519.

¹⁵ Za opširniji prikaz ove korespondencije i njezina povijesnog konteksta usp. Bratislav Lučin, »Korespondencija Jakova Baničevića i Erazma Rotterdamskog«, *Godišnjak grada Korčule*, 3 (1998), str. 41–60 (s pismima u izvorniku i hrvatskom prijevodu).

¹⁶ Allen 2178, Freiburg, 9. lipnja 1529.

¹⁷ O Brodariću usp. i COE 1, str. 203–204 (s. v. Brodarics, István); Birnbaum, n. dj. (6), str. 123–154.

¹⁸ Usp. COE 1, str. 204; Birnbaum, n. dj. (6), str. 153 (s ulomkom Brodarićeva pisma Aldu Manuziju).

opis mohačke katastrofe 1526, kojoj je bio sudionikom.¹⁹ Iako je pripadao erazmovskom krugu na ugarskom dvoru oko Jakova Pisa,²⁰ čini se da Erazmu prethodno nije bio poblizhe poznat, jer se ovaj u pismu poziva na visoko mišljenje što ga je o Brodariću iznio krakovski biskup Piotr Tomicki.²¹ Nakon ugladana otklanjanja upućenih mu komplimenata Erazmo ostatak pisma ispunja ironičnim i razdražljivim osvrtom na poglede suvremenih skolastičkih teologa, iz čega se može zaključiti da je Brodarić u svojem pismu dotaknuo kakvu teološko-egzegetsku temu. Nažalost, ništa nije poznato o njihovim daljim kontaktima, no Erazmu je u godinama koje su uslijedile mogla biti zanimljiva Brodarićeva velika zauzetost oko pomirenja Ferdinanda i Zapolje, pretendena na krunu sv. Stjepana.²²

Baničević i Brodarić bijahu ljudi Erazmovih godina, uz to na visokim položajima, utjecajni i na glasu u europskim zemljama. No Erazmo je znao biti ne manje susretljiv i prema mladim humanistima koji još nisu stekli ime i položaj, a kod kojih je cijenio učenost i želju za znanjem, imajući razumijevanja i za poneku mladenačku naglost. Tako je vrlo pomirljivo i strpljivo pisao Trogiraninu Franji Trankvilu Andreisu (1490–1571), koji se naljutio što nije uspio da ga Erazmo osobno primi u Louvainu u lipnju 1519. godine. Andreis, u to vrijeme manje-više nepoznat mladac iz rubnoga predjela kršćanskoga svijeta, napao je Erazma oštrom, pa i uvredljivom pjesmom u kojoj ga je nazvao »*homo Batavus et a Gratiis alienus*« (»sirovi Batavac koji ne haje za uljudnost«).²³ Erazmo u svojem odgovoru – opširnoj isprici zbog neostvarena susreta – citira Trankvilov stih koji smo naveli na početku ovoga teksta te dodaje da se on po Louvainu pronosi poput izreke: »*Cernere non licuit facundum pectus Erasmi*« (»Vidjeti mogao nisam Erazmovo rječito

¹⁹ *Editiones principes*: Stephanus Brodericus, *Oratio ad Adrianum VI Pontificem Maximum... dicta pridie Nonas Septembris a. s. MDXXII*, Romae, s. n., 1523?; isti, *De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz verissima historia*, Cracow 1527. Suvremena izdanja: Stephanus Brodericus, *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcorum imperatore ad Mohach historia verissima – Oratio ad Adrianum VI Pontificem Maximum* (prir. Petrus Kulcsár i Csaba Csapodi), Budapest 1985; Stjepan Brodarić, *Mohačka bitka 1526* (prev. Stjepan Sršan), Privlačica, Vinokovci 1990 (sadrži latinski izvornik i hrvatski prijevod obaju spomenutih djela).

²⁰ Usp. COE 1, str. 204; Birnbaum, n. dj. (6), str. 158–159.

²¹ Brodarić je bio jedan od uglednika preko kojih je Tomicki nabavljao knjige za svoju privatnu knjižnicu (usp. COE 3, str. 328).

²² Usp. Birnbaum, n. dj. (6), str. 143.

²³ Allen 991, 12–13. Andreis aludira na Marcijalov izraz *auris Batava*, u značenju »barbarsko uho« (usp. *Epigr.* 6,82,6), no lako je moguće da je čitao Erazmovu natuknicu *Auris Batava* (*Adagia*, IV, vi, 35; usp. ASD II-8, br. 3535). U Aldovu izdanju iz 1508, koje je Andreisu vjerojatno bilo lako dostupno, to je posljednji tekst (usp. *The Adages of Erasmus*, selected by William Barker, University of Toronto Press, Toronto, 2001, str. 371).

srce«).²⁴ Isprike što ih je ugledni Nizozemac uputio mladcu iz Dalmacije zvuče iskreno, no čini se da je prema Trankvilu i poslije osjećao neku vrstu duga, jer ga je pod imenom *Parthenius* uvrstio u svoj *Conuiuium poeticum* (prvi put tiskan u Frobenovu izdanju *Colloquia*, u kolovozu 1523). Partenije sudjeluje u učenu, ali opuštenu i duhovitu razgovoru (u kojem se pod pseudonimom *Eubulus* pojavljuje i sam Erazmo) o nekim metričkim pitanjima u Terencija i Horacija, nakon čega se sudionici natječu u dosjetljivu smišljanju kratkih pjesama i izreka. No Partenijeva je uloga sasvim neznatna: ima šest kratkih replika, bez kojih bi dijalog mogao jednako dobro funkcionirati.²⁵ Zaključiti je stoga da je Erazmov motiv bio uglavnom kurtoazne prirode.²⁶

Malo je vjerojatno da su postojali pismeni, a kamoli osobni dodiri Erazma i Antuna Vrančića (1504–1573). Gotovo četrdeset godina mladi od Erazma, Vrančić je vrlo rano započeo blistavu političku i crkvenu karijeru, koja će ga dovesti do položaja ostrogonskog nadbiskupa, primasa Ugarske i kraljeva namjesnika.²⁷ Do eventualanoga kontakta moglo je doći u posljednjim godinama Erazmova života (1530–36), no o tom nema spomena ni u Erazmovim ni u Vrančićevim djelima.²⁸ Jedina naznaka kojom raspolažemo potječe od znamenitoga talijanskoga putopisca Alberta Fortisa, koji je u *Putu*

²⁴ Allen 991, 69. Moguće je da je Erazmo namjerno izbjegao susret (ili se barem nije potrudio oko njegova ostvarenja) zbog nepovoljne aluzije na Trankvila u pismu što ga je dobio od Petrusa Mosellanus. Taj profesor grčkoga na Leipziškom sveučilištu u svojem se pismu Erazmu od 6. siječnja 1519. okomljuje na one koji smatraju kako učenje grčkoga malo ili nimalo ne pridonosi poznavanju latinštine, te ovako aludira na Trankvila (koji je 1518–1519. predavao retoriku na istom sveučilištu): »*Cuius farinae impium quendam nebulonem nescio quis Aquilo in hanc scholam ex ipsa vsque Dalmatia inuexit.*« – »Od takva je soja ljudi ne znam kakva bura dopuhala na ovo učilište nekakva bezbožnog vjetrogonju sve otamo iz Dalmacije.« (Allen 911, 43–45 i bilj. *ad loc.*). Nekoliko ulomaka iz Erazmova pisma Trankvilu donosi Breyer, n. dj. (1), str. 202–203.

²⁵ Možda je najzanimljivije da na jednom mjestu (kad su na početku gozbe ponuđena svježa jaja pripremljena na razne načine) izjavljuje kako ne podnosi maslac, nego mu se sviđaju jaja pržena na ulju: »*Ego butyri esum non fero; si frixa sunt [sc. oua, op. B. L.] oleo, perplacebunt*« (ASD I-3, str. 350, 185). Ovu mediteransku (u našem slučaju: dalmatinsku) gastronomsku potankost mogao je sjevernjak Erazmo i osobno upoznati za svojega boravka na Apeninskom poluotoku.

²⁶ O Trankvilu Andreisu usp. i COE 1, str. 56–57.

²⁷ O Vrančiću usp. i Birnbaum, n. dj. (6), str. 270–306.

²⁸ Vrančićevo se ime ne nalazi u COE, u kojem je obrađeno gotovo dvije tisuće Erazmovih suvremenika što ih on makar jednom spominje u svojim djelima; Erazma nema u Vrančićevim *Sabranim djelima*; usp. Verancsics Antal, *Összes Munkái*, prir. Szalay László i Wenzel Gusztáv, 12 sv., A Magyar Tudományos Akademia, Pest 1857–1875; u tom je izdanju u kazalu imena (sv. 12, str. 406) naveden i »Rotterdam Erasmus«, ali to je pogreška jer Vrančić u pismu s nadnevkom 10. siječnja 1542. spominje svojeg prijatelja Erazma (»*meus necessarius*«) koji je te godine bez njegova znanja objavio knjižicu njegovih stihova (*Otia*, Krakow, 1542); Erazmo pak Rotterdamski preminuo je pet i pol godina prije.

po Dalmaciji (*Viaggio in Dalmazia*, Mleci, 1774) zabilježio da se kod Vrančićevih potomaka čuva jedno Erazmovo pismo; od njega pak danas nema nikakva traga.²⁹

S druge strane, treba upozoriti na gotovo nezapažen podatak da je Antunu Vrančiću Erazmo bio itekako dobro poznat – ali preko knjiga. Barem za jedno Erazmovo djelo znamo da ga je Antun posjedovao i rado ga čitao. Razvidno je to iz pisma što ga je uputio Michaelu Petrinusu 20. siječnja 1550, u kojem odgovara na njegovu molbu da mu protumači značenje izreke *Bovem ad ceroma* (»Vola poslati u hrvalište«).³⁰ Pozivajući se izrijeckom na Erazma učeni prelat objašnjava da ona znači »poučavati nepoučljivoga, uzeti koga za posao kojemu je posve neprikladan i kojem se po naravi opire«, te dodaje još nekoliko sličnih izreka: »*Huc pertinent: Opera et impensa perit. Oleum et operam perdidit. Et: Apud fimum vapores odorum spargis.*« (»Ovamo pripada i: Propade trud i trošak. Izgubih ulje i trud. Pokraj gnoja raspršuješ oblake miomirisa.«). Sve se četiri nalaze u Erazmovoju zbirci *Adagia*, bilo kao zasebne natuknice bilo kao ilustrativni citati.³¹

Još dvojica Erazmovih poznanika i korespondenata ulaze u obzor naše teme. To su Giulio Camillo il Delminio (oko 1480–1544) i Petar Pavao Vergerije mlađi (1498–1565). Podatak o Camillovu hrvatskom podrijetlu daje Crešanin Franjo Petriš (Petrić),³² koji u predgovoru svojeg izdanja drugog sveska Camillovih djela (Mleci, 1574) kaže kako je ovaj svojem prezi-menu pridodao oznaku *Delminius* »prema najstarijem gradu Dalmacije koji

²⁹ »Potkraj 1534. putovao je u Francusku kamo ga je poslao njegov gospodar kralju Franji I, gdje je bio dva puta; zatim u Englesku k Henriku VIII. kod kojeg je bio u mjesecu siječnju 1535. Vjerojatno je da je nekako u to vrijeme sklopio prijateljstvo s velikim Erazmom Roterdamskim i počeo cijeniti Melanchtona: od prvoga se još pomno čuva jedno pismo kod gore pohvaljenoga grofa Frane Draganića Vrančića, a u čast drugoga među latinskim se pjesmama u rukopisu našeg Antuna može pročitati jedan epigram.« (Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji*, prir. Josip Bratulić, prev. Mate Maras, Globus, Zagreb, 1984, str. 91). Fortisov podatak o Antunovu posjetu engleskom dvoru – sam po sebi približno točan – naveo je Mariannu D. Birnbaum da ustvrdi kako se tom prigodom Antun susreo s Erazmom (usp. Birnbaum, n. dj. [6], str. 457). No dobro poznata kronologija Erazmova života opovrgava takvu mogućnost: on je u Engleskoj boravio u tri navrata: 1499–1500, 1505–1506. i 1509–1514; posljednje pak godine života (1529–1536) proveo je u Baselu i Freiburgu, suviše slab i bolestan da bi mogao poduzimati dulja putovanja.

³⁰ »*Antonius Wrancius Michaeli Petrino S.*« u: Verancsics Antal, n. dj. (28), sv. 7 (1865), str. 28–29 (pismo br. XVII).

³¹ Opširnije o temi Erazmo – Antun Vrančić pišem na drugom mjestu.

³² O Petriševu hrvatskom rodu svjedoče arhivski podatci rodnog mu Cresa (usp. Šime Jurić, »Nekoliko riječi o Franji Petriću uz latinsko i hrvatsko izdanje njegova djela *Nova de universis philosophia – Nova sveopća filozofija*, Zagreb 1979«, u: *Iz muzeja hrvatske knjige*, Matica hrvatska, Zagreb 2000, str. 111; sam Petriš u autobiografiji kaže da je rođen na Cresu; usp. A. Solerti, »Autobiografia dell Patrizi«, *Archivio storico per Trieste, l'Istria e il Trentino* 3 (1886), fasc. 3–4, str. 1–7. O Camillu usp. i COE 1, str. 248–250.

bijaše domovina njegovu ocu.³³ S budućim izumiteljem kazališta pamćenja Erazmo se susretao za boravka u Italiji (1506–1509).³⁴ Spomenuo ga je kao vrsnoga govornika u svojem dijalogu *Ciceronianus* (1528), na što je Camillo uzvratilo pohvalama Erazmu u spisu *Trattato della imitazione* napisanu 1530, prvi put tiskanu 1544.³⁵ Camillov teatar Erazmu je opisao Viglius Zuichemus; u svojem odgovoru Erazmo izumitelja podsmješljivo naziva »tuus Daedalus«.³⁶

Petar Pavao Vergerije, iako rodnom iz Kopra, pripada našem razmatranju jer je djelovao na hrvatskom tlu i surađivao s hrvatskim protestantskim piscima okupljenima oko prevoditeljskih i tiskarskih projekata koji su se od 1559. do 1564. odvijali u Urachu. Bliski Vergerijev suradnik Primož Trubar u svojem predgovoru glagoljskom izdanju Novog zavjeta,³⁷ naslovljenu na Maksimilijana II, spominje kako su se hrvatski prevoditelji Antun Dalmatin i Stjepan Konzul Istranin kao predlošcima služili Erazmovim i Lutherovim prijevodom Novog zavjeta.³⁸ U jedinom sačuvanom pismu Vergeriju (Allen 2825), koje potječe iz 1533, kada je ovaj bio papinski nuncij na Ferdinandovu dvoru, Erazmo mu prenosi da se govori kako je Ferdinand sklopio savez s Turcima s ciljem da se domogne Ugarske. Vergerije pak u jednom pismu Ferdinandu Erazma opisuje kao heretika i luterana,³⁹ iz čega se može zaključiti da Erazmo nije utjecao na Vergerijevo približavanje evangeličkoj crkvi krajem tridesetih godina.⁴⁰

³³ Usp. Ljerka Šifler-Premec, »Giulio Camillo Delminio (Ličnost i djelo)«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 6 (1980), br. 11–12, str. 134. O kazalištu pamćenja usp. Frances A. Yates, »Renesansno pamćenje: kazalište pamćenja Giulia Camilla« (prev. Sanja Ivić), *Treći program Hrvatskog radija*, 32 (1991), str. 125–158 (ulomak iz knjige Frances A. Yates, *The Art of Memory*, London – Chicago, 1966).

³⁴ Usp. COE 1, str. 248.

³⁵ Za *Ciceronianus* usp. ASD I-2, str. 637, za Camillovu pohvalu Šifler-Premec, n. dj. (33), str. 144.

³⁶ Usp. Allen 2657, 30–60 (Zuichemiusov opis; za prijevod tog ulomka usp. Yates, n. dj. [33], str. 125–126); Allen 2682, 20 (Erazmov odgovor). Erazmo je pogrešno mislio da je iz Camillova pera potekao polemički spis *Oratio pro M. Tullio Cicerone* (usp. Allen, 2682, 21–22: COE 1, str. 249), koji je zapravo djelo Giulia Cesarea Scaligera.

³⁷ *Prvi del Novoga teštamenta... Der erst halb Theil des newen Testaments... jetzt zum ersten mal in die Crobatische Sprach verdolmetscht, vnd mit Glagolischen Buchstaben getruckt*, Vtubingi [tj.: Urach], 1562.

³⁸ Usp. *Slovenski protestantski pisci* (ur. Mirko Rupel), Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1966, str. 131–132; Alojz Jembrih, *Hrvatski filološki aspekti*, Izdavački centar »Revija« Radničkog sveučilišta »Božidar Maslarić«, Rijeka, 1990, str. 228.

³⁹ Usp. COE 3, str. 388.

⁴⁰ O Vergeriju usp. COE 3, str. 387–388; Petar Vranković, »Petar Pavao Vergerije Mladi (1497/8–1565)«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 3 (1977), br. 5–6, str. 103–132; *Prispevki z mednarodne konference – Peter Pavel Vergerij ml. Polemični mislec v Evropi 16. stoletja ob 500-letnici rojstva*, u: *Acta Histriae* 7 (1999), 2 (VIII), Znanstveno–raziskovalno središče Koper, Koper, 1999; sažetci dostupni na internetskoj adresi <http://www.zrs-kp.si/indexe.htm>.

2.

Druga naša skupina, oni humanisti s kojima Erazmo nije bio u izravnom dodiru, svjedoči prije svega o zamjetnoj književnoj i intelektualnoj aktivnosti hrvatskih humanista, koji su došli u njegov vidokrug poglavito zahvaljujući svojim spisima.

Na prvom je mjestu i vremenski i po važnosti Ivan Stojković (oko 1390–1443), dominikanac i teolog rodom iz Dubrovnika (grada za koji je ostao trajno vezan), profesor na sveučilištima u Parizu i Bologni, glavni tajnik koncila u Baselu i kardinal.⁴¹ Jedan je od prvih humanista koji su prije egzodusa Grka zbog pada Konstantinopola prikupljali rukopise grčkih auktorata. Kako je pripadao znatno starijem humanističkom naraštaju te kako nijedno njegovo djelo nije objavljeno tiskom ni prije ni tijekom Erazmova života, moguće je da nizozemski humanist za Dubrovčanina nije ni znao. Činjenica je ipak da je Stojkovićevo djelatnost – makar je on sam bio odavno mrtav – izravno utjecala na Erazmovu: naime, upravo je na rukopisima iz Stojkovićeve zbirke Erazmo temeljio svoje izdanje grčkoga teksta Novog zavjeta (to je *editio princeps* grčkoga teksta!). Stojkovićevo ime nigdje nije spomenuo, možda i ne znajući čiji su nekoć bili rukopisi kojima se služio. Napomenuti je ipak da je rukopisni katalog Stojkovićeve zbirke (koji još uvijek postoji) sastavio u Baselu godine 1513. Erazmov prijatelj i poznati humanist Beatus Rhenanus.⁴² Spoju Stojkovićeve bibliofilske strasti i Erazmova filološkog nastojanja ima se zahvaliti i prvo tiskano izdanje Ptolemejeve *Geografije* (Basel, 1533), što ga je Erazmo priredio na temelju grčkog teksta koji je za Stojkovića u Carigradu bio prepisao Grk Doukas (1436/37). Spomenuti je kodeks u Erazmovo vrijeme posjedovao Johannes Camerarius iz Dahlberga, biskup Wormsa (1482–1503), a danas se čuva u trezoru Vatikanske knjižnice (*Vat. Pal. Gr.* 388).⁴³

⁴¹ O Stojkoviću usp. Bonaventura Duda, *Joannis Stojković de Ragusio, OP (1443m): Doctrina de cognoscibilitate Ecclesiae*, Pontificium Athenaeum Antonianum, Romae, 1958; Aloysius Krchnák, *De vita et operibus Ioannis de Ragusio*, Facultas theologica Universitatis Lateranensis, Romae, 1960; *Misao i djelo Ivana Stojkovića (1390/95. – 1443.)*. Zbornik radova s međunarodnog simpozija u Dubrovniku, 26. – 28. svibnja 1983 (ur. Franjo Šanjek), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1986.

⁴² Usp. Krchnák, *ibid.*, str. 97; André Vernet, »Les manuscrits grecs de Jean de Raguse († 1443)«, *Études Médiévales*, Études augustiniennes, Paris, 1981, str. 537 (prvi put objavljeno u *Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde*, Band 61, 1961); Franjo Šanjek, »Hrvati i pariško sveučilište (XIII.-XV. st.)«, *Rad HAZU* 476, Zagreb, 1998, str. 137–138. Ovdje izražavam srdačnu zahvalnost dr. Franji Šanjeku, koji me ljubazno upozorio na radove Krchnáka i Verneta.

⁴³ Usp. Šanjek, *ibid.*; isti, »Ivan Stojković i počeci humanizma u Hrvata«, *Dani Hvarskog kazališta (XVI): Hrvatski humanizam – Ianus Pannonius* (ur. Nikola Batušić *et al.*), Književni krug, Split, 1990, str. 278.

Drugi Dubrovčanin kojeg povezujemo s Erazmom – ali ovaj put slavnom Nizozemcu dobro poznat – jest Juraj Dragišić (1445–1520). Taj franjevački teolog, blizak Bessarionu i Lorenzu I. Mediciju, branitelj Savonarole i Reuchlina, djelatno se zalagao za toleranciju u odnosu prema židovskim knjigama.⁴⁴ Dva primjerka Dragišićeve knjižice *Defensio praestantissimi viri Johannis Reuchlin* (Köln, 1517) Erazmo je dobio od Johannesesa Caesariusa, profesora klasičnih jezika i izdavača antičkih tekstova koji je i sam podržavao Reuchlina.⁴⁵ Nepunih mjesec i pol nakon toga, 3. studenoga, Erazmo javlja Baničeviću – vjerojatno odgovarajući na njegovo izravno pitanje – da je pročitao tu knjižicu.⁴⁶ Očito je da je cijenio Dragišićev tolerantan stav jer je nešto kasnije vrlo oštro napao dominikanca Jacoba van Hoogstratena, pripadnika konzervativne teološke struje, koji je u svojoj *Apologiji* (1518) pobijao Dragišićeve poglede.⁴⁷

Glasoviti pjesnik Jan Panonije (Ivan Česmički, Kesinački, 1434–1472) rodом je Hrvat, a djelovanjem poglavito ugarski i talijanski humanist; zajedno s Marianne D. Birnbaum prihvaćamo stav, lišen isključivosti i posesivnosti, o pripadnosti te znamenite pjesničke figure dvjema ili čak trima nacionalnim kulturama.⁴⁸ Erazmo je poznavao izdanje Panonijevih izabranih pjesama što ga je priredio već spomenuti Beatus Rhenanus u Baselu 1518; iz dobro poznate sažete pohvale, iznesene u pismu Johannu Thurzu, razvidno je da je Panonija ubrajao u Ugre: »*Porro nouum non est apud Hungaros esse praeclara ingenia, quando Ianus ille Pannonius tantum laudis meruit in car-*

⁴⁴ O Dragišićevoj ulozi u Reuchlinovoj aferi usp. Basilius Pandžić – Elisabeth von Erdmann-Pandžić, *Juraj Dragišić und Johannes Reuchlin: eine Untersuchung zum Kampf für die jüdischen Bücher mit einem Nachdruck der »Defensio praestantissimi viri Joannis Reuchlin« (1517) von Georgius Benignus (Juraj Dragišić)*, Fach Slavische Philologie der Universität Bamberg, Bamberg, 1989; Rummel, n. dj. (11), str. 152, 153, 156.

⁴⁵ Usp. Caesariusovo pismo od 22. rujna 1517 (Allen 680, 26–28).

⁴⁶ Usp. Allen 700, 12.

⁴⁷ Usp. Allen 1006, 49 i d.

⁴⁸ Usp. Marianna D. Birnbaum, *Janus Pannonius, Poet and Politician*, JAZU, Zagreb, 1981, str. 9–12. Iscrpnu pregledu podataka u njezinoj monografiji sada se može dodati kapitalno svjedočanstvo u leipziškom rukopisu Panonijevih prijevoda (Universitätsbibliothek, Rp. I 98), u kojem ga jedan dopisani heksametar identificira kao »gojenca slavenskog roda« (»*Janus Pannonius Slavine gentis alumnus*«); usp. članak »Jan Panonije« u *Leksikonu hrvatskih pisaca* (autor koncepcije Krešimir Nemeč, urednici Dunja Fališevac, Krešimir Nemeč, Darko Novaković), Školska knjiga, Zagreb, 2000, str. 304; aukoru članka dr. Darku Novakoviću srdačno zahvaljujem za latinski izvornik toga stiha. O Panonijevu stvaralaštvu kao zajedničkom nasljeđu više nacionalnih kultura usp. i: Joanna Rapacka, »Uloga latinskog jezika u regionalnim sustavima i općenacionalnom sustavu hrvatske kulture«, *Hrvatska književna baština*, knjiga 2 (ur. Dunja Fališevac, Josip Lisac, Darko Novaković), Ex libris, Zagreb, 2003, str. 374, bilj. 5. Općenito o njemu usp. i *Dani Hvarskog kazališta (XVI): Hrvatski humanizam – Ianus Pannonius* (ur. Nikola Batušić et al.), Književni krug, Split, 1990; COE 2, str. 233–234.

*mine vt Italia vltro illi herbam porrigat.*⁴⁹ («Osim toga, nije novost da kod Ugara ima sjajnih umova, kad vidimo kako je onaj znameniti Jan Panonac stekao toliki pjesnički ugled da mu Italija sama predaje pobjednički vijenac.»)

Panoncem se naziva i Matej Fortunat (*Matthaeus Fortunatus Pannonius*, poslije 1480–1528), koji je podrijetlom vjerojatno bio iz Slavonije ili Dalmacije.⁵⁰ Studirao je klasične jezike u Padovi zahvaljujući Stjepanu Brodariću. Još kao student priredio je kritičko izdanje Senekina djela *Quaestiones naturales* (Mleci, 1523; 1522 *more Veneto*).⁵¹ Njime je u tekstološkom pogledu znatno nadmašio Erazmovo izdanje istog teksta objavljeno 1515. u Baselu. Erazmo je bez oklijevanja pohvalio mladoga Panonca u pismu Haiu Hermannu;⁵² štoviše, u svojem izdanju Senekinih djela (Basel, 1529) potpisao je Fortunata kao supriredivača: *Opera L. Annaei Senecae (...) per Des. Erasmus Roterod. et Matthaenum Fortunatum (...)*, a u posveti Piotru Tomickom izrekao je još opširnije pohvale Fortunatovu filološkom radu.⁵³

Spomenuti je na kraju i Franju Nigera (*Pescennius Franciscus Niger Venetus Liburnus*, 1452–1523), čiji je mnogo puta pretiskivani priručnik *Modus epistolandi* (prvo izdanje: Mleci, 1488) Erazmo u dva navrata napao teškim riječima.⁵⁴ Niger je po ocu bio iz Senja u Hrvatskoj, o čemu je ostavio podatke u svojoj autobiografiji i u pridjevku *Liburnus* uz svoje ime.⁵⁵

3.

Najraniji spomen Erazma u hrvatskoj književnosti ujedno je nedvojbeno i najvažniji. Potječe iz godine 1519. ili 1520, a zahvaljujemo ga najvažnijem

⁴⁹ Allen 943, 14–16.

⁵⁰ »probably of middle-class Slavonian or Dalmatian origin«, COE 2, str. 45. Njegovo ime se, koliko mi je poznato, ne spominje u pregledima povijesti hrvatske književnosti.

⁵¹ Usp. Birnbaum, n. dj. (6), str. 64, 152–153; Rabán Gerézdi, »Erasmus et la Hongrie«, u: *Litterature hongroise – Litterature européenne. Études de la littérature comparée publiées par l'Académie des Sciences de Hongrie à l'occasion du IVe congrès de l'A.I.L.C., Budapest, 1964*, str. 131–132. Fortunatova posveta izdanja iz 1523. Gianludovicu Saluzzu, jedini važan izvor podataka o njegovu životu, pretiskana je u: *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium 1221–1864* (ed. Veress Endre), Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1941, str. 467–476.

⁵² Usp. Allen 1479, 89–90.

⁵³ Usp. Allen 2091, 102–108.

⁵⁴ Allen 117, 26–32; *De conscribendis epistolis*, ASD I-2, str. 265, 8.

⁵⁵ Autobiografija postoji u dvije inačice u Nigerovu neobjavljenom djelu *Cosmodystychia id est De mundi miseria* (Cod. Vat. Lat. 3971); usp. Šime Jurić, »Humanist Franjo Niger«, u: n. dj. (32), str. 73–105 (os. 80. i 81). O Nigeru usp. i COE 3, str. 10–11.

hrvatskom piscu 15. i 16. stoljeća, Splićaninu Marku Maruliću (1450–1524),⁵⁶ U posvetnoj poslanici svom sugrađaninu i prijatelju Tomi Nigeru zapisao je riječi koje zaslužuju da ih se navede *in extenso*:

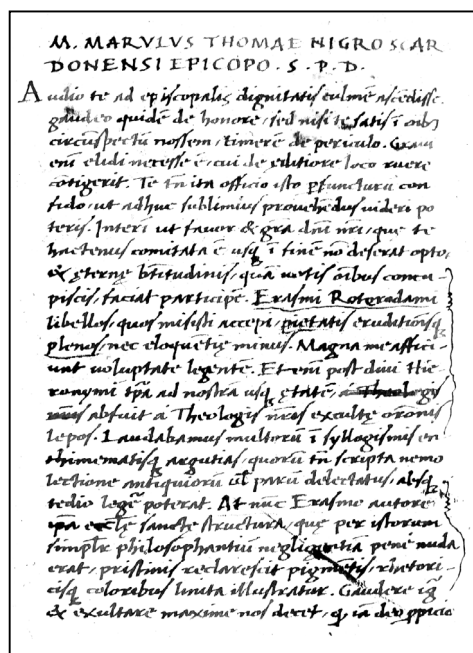
Erasmi Roterodami libellos, quos misisti, accepi, pietatis eruditionisque plenos nec eloquentię minus. Magna me afficiunt uoluptate legentem. Etenim post diui Hieronymi tempora ad nostram usque etatem abfuit a theologis nostris excultę orationis lepos. Laudabamus multorum in syllogismis enthimematisque argutias, quorum tamen scripta nemo lectione antiquiorum uel parum delectatus absque tedio legere poterat. At nunc Erasmo autore ipsa ecclesię sanctę structura, quę per istorum simpliciter philosophantium negligentiam pene nuda erat, pristinis recalescit pigmentis rhetoricisque coloribus linita illustratur. Gaudere igitur et exultare maxime nos decet, quod iam Deo propicio res restitui in integrum coepit. Rursum sacrarum litterarum schola suos habitura est Hieronymos, suos Ambrosios, si modo, qui Erasmus emulari uoluerint, reperientur. Cuius uenustas admodum conscriptiones cum abs Te nuper acceperim, ne omnino ingratus uidear, Herculem, Ioue quondam natum, sed iterum proxima foetura apud nos editum, ad Te destinauimus.

Primio sam knjige Erazma Roterdamskog što si mi ih poslao: odlikuju se pobožnošću, učenošću i, ne manje, rječitošću. Veoma uživam čitajući ih. I doista, od vremenâ svetog Jeronima pa sve do naših dana u naših bogoslova nije bilo one ljepote profinjena izražavanja. Hvalili smo u mnogih oštroumnost rasuđivanja i zaključivanja, ali tko je iole uživao čitajući antičke pisce, nije mogao čitati njihove spise a da ne osjeti dosadu. Sada je, međutim, zahvaljujući Erazmu, sama zgrada svete Crkve, koja je zbog nebrige tih jednostavnih mislilaca bila gotovo gola, ponovo zablistala od drevnih ukrasa te se sja oličena bojama krasnorječja. Priliči, dakle, itekako da se radujemo i kličemo što su se stvari, milošću božjom, počele već vraćati u prvotno stanje. Opet će sveta književnost i nauka imati svoje Jeronime i svoje Ambrozije, ako se samo nađe onih koji će se htjeti takmičiti s Erazmom. Pa budući da sam nedavno primio od Tebe veoma lijepe njegove spise – da se ne bih pokazao krajnje nezahvalnim, namijenio sam ti svoga Herkula, nekoć Jupiterova sina, koji se nedavno ponovno rodio, ovoga puta u nas.⁵⁷

⁵⁶ Iz goleme literature o Maruliću ovdje navodim samo: Nedjeljka Paro, *Bibliografija Marka Marulića. Treći dio: radovi o Maruliću (1565–2000)*, Književni krug Split – *Marulianum*, Split, 2004 (napominjem da se marulološka bibliografija od 2001. nadalje redovito tiska u godišnjaku *Colloquia Maruliana*); *Italia – Slavia tra Quattro e Cinquecento: Marko Marulić umanista croato nel contesto storico – letterario dell'Italia e di Padova* (zbornik radova, ur. Luciana Borsetto), Edizioni dell'Orso, Alessandria, 2004.

⁵⁷ *Marcus Marulus Thomae Nigro, Scardonensi episcopo, salutem plurimam dicit*, u: Marko Marulić, *Latinska manja djela* I, prir. i prev. Branimir Glavičić, Književni krug, Split, 1992, str. 21–22 (izvornik) i 19–20 (prijevod). Za autograf usp. slike 1. i 2.

⁵⁸ »un de plus beaux éloges jamais décernés«, usp. Charles Béné, »Marulic et Erasme, lecteurs de Saint Jérôme«, *Colloquia Maruliana* X, Književni krug Split – *Marulianum*, Split, 2001, str. 32. Marulićev enkomij donekle podsjeća na onaj Guillaumea Budéa iz svibnja 1517 (usp. Allen 583, 252 i d.).

Slika 1. Marko Marulić: poslanica Tomi Nigeru, autograf (Biblioteca Vallicelliana, Rim, F 98, f. 1.)

Usudujemo se reći, zajedno s Charlesom Bénéoim, da je to jedna od najljepših pohvala što su izrečene o Erazmu, i ne samo u 16. stoljeću.⁵⁸ Marulić je pronicavo uočio osnovne značajke Erazmove djela: pobožnost, učenost i stilsku vrsnoću te odbacivanje skolastike, umjesto koje na prvo mjesto kao uzori dolaze crkveni oci i antički pisci. Isticanjem književnih kvaliteta njegova djela Marulić, tada već sedamdesetogodišnjak, svjedoči i o vlastitim eminentno humanističkim nazorima, a poslanica se može odčitati kao sažeti manifest retoričke teologije.⁵⁹ Sam je Erazmo svoju inovativnu teološku metodu temeljio na egzegzi i retorici, a ne na sustavnoj teologiji i dijalektici, nastojeći da se u njegovu djelu ujedine *bonae litterae* i *sacrae litterae*.⁶⁰ Marulić je

dakle vrlo točno uočio Erazmove karakteristike i kvalitete, ne osjećajući nikakvu zadržku pred djelom koje je već tada u Europi izazivalo kontroverzne reakcije. Naprotiv, splitski se humanist nedvojbeno ubraja u suvremenike koji se Erazmu dive: on ga, poput Melanchthona, slavi kao obnovitelja crkvene književnosti.⁶¹

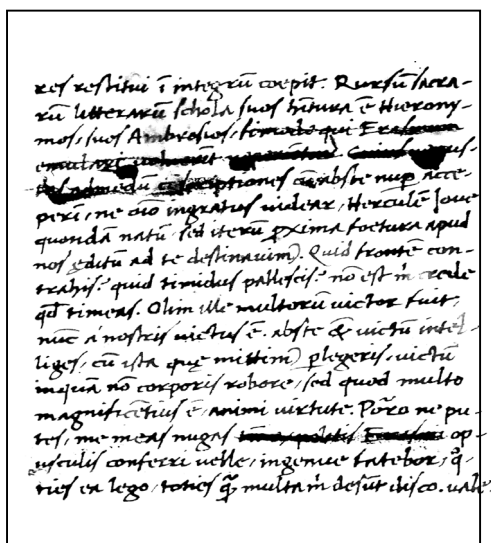
Da će uskoro prevladati drugačija mišljenja, svjedoči i sudbina toga kratkog teksta. Zamišljena kao posveta Marulićeva *Dialogus de Hercule a Christicolis superato* (*Dijalog o Herkulu koga su nadvisili Kristovi štovatelji*),

⁵⁹ Za termin usp. Charles Trinkaus, *In Our Image and Likeness. Humanity and Divinity in Italian Humanist Thought*, Vols. I, II, Constable, London, 1970, str. 126–128, 141–142, 615–650; Bratislav Lučin, »Marko Marulić i theologia rhetorica«, *Colloquia Maruliana X*, Književni krug Split – Marulianum, Split, 2001, str. 103–112.

⁶⁰ Usp. Cornelis Augustijn, *Erasmus: His Life, Works and Influence* (tr. J. C. Grayson), University of Toronto Press, Toronto, 1991, str. 193; općenito o toj temi usp. Manfred Hoffmann, *Rhetoric and Theology: The Hermeneutic of Erasmus*, University of Toronto Press, Toronto, 1994.

⁶¹ Usp. Augustijn, *ibid.*, str. 188.

Marulićeva poslanica Tomi Nigeru nije objavljena s *Dijalogom* (Mleci, 1524), nego je ostala nepoznata sve do 1976. Autograf, što ga je u Rimu pronašao Šime Jurić, nosi na sebi jasne tragove cenzorske intervencije: na nekoliko mjesta pohvalne su formulacije o Erazmu zacrnjene, srećom ne toliko da se danas ne bi mogle pročitati.⁶²

Slika 2. Marko Marulić: poslanica Tomi Nigeru, autograf (Biblioteca Vallicelliana, Rim, F 98, f. 1v.)

Nije moguće sa sigurnošću utvrditi koja je Erazmova djela Niger poslao Maruliću s jednog od svojih brojnih diplomatskih putovanja, no čini se da su to bili *Laus stultitiae*, *Enchiridion militis Christiani* i izdanje poslanica sv. Jeronima.⁶³ Osobita sklonost prema sv. Jeronimu još je jedna spona koja povezuje nizozemskog i hrvatskog humanista. Obojica su napisala svečev životopis: Marulićev je nastao 1507–1513, Erazmov je objavljen 1516.⁶⁴ Marulićev je tekst pronađen u autografu tek prije desetak godina (1993); može se pretpostaviti da je sam auktor odustao od objavljivanja, svjestan da se njegov kratki

spis neće moći mjeriti s Erazmovim remek-djelom humanističke filologije.⁶⁵ Ima između Erazma i Marulića i drugih dodirnih točaka, koje zaslužuju podrobnije proučavanje: zajednička im je kritika visokih crkvenih dostojanstvenika i skolastičke teologije te zalaganje za povratak Bibliji i crkvenim ocima; dijele nazore kršćanskoga humanizma i pokreta *Devotio moderna*; za-

⁶² Poslanicu je prvi put objavio Branimir Glavičić u radu »O još jednom Marulićevu no-vootkrivenom tekstu«, *Forum* 20 (1981), br. 3, str. 329–337.

⁶³ O nekim intertekstualnim vezama poslanice Nigeru i Erazmovih *Laus* i *Enchiridion* usp. Bratislav Lučin, n. dj. (59), str. 107.

⁶⁴ Usp. Darko Novaković, »Novi Marulić: *Vita diui Hieronymi* (British Library Ms. Add. 18. 029)«, *Colloquia Maruliana* III, Književni krug Split – *Marulianum*, Split, 1994, str. 5–24; *editio princeps* Marulićeva životopisa (prir. D. Novaković): str. 25–66.

⁶⁵ Novaković, *ibid.*, str. 22.

stupaju stav da je kadšto dopušteno lagati;⁶⁶ obojica pokušavaju potaknuti kršćanske vladare na međusobni mir i na zajedničku vojnu protiv Turaka (Marulić, posve razumljivo, s više odlučnosti nego Erazmo); na svoj način povezuju ih i likovi pape Hadrijana VI. i španjolskoga duhovnika Luisa de Granada. U ovoj prigodi moramo sve te spone ostaviti na razini pukih natuknica, no one nas gotovo nukaju – *si licet parva* – da ponovimo riječi koje su izrečene o sličnosti Erazma i sv. Jeronima: »Les affinités du Hollandais et du Dalmatien sont trop frappantes pour ne pas révéler une certaine filiation.«⁶⁷

Sljedeći spomen Erazma u hrvatskoj književnosti također je povezan s njegovim izdanjem sv. Jeronima. Dominikanac Vinko Pribojević (2. pol. 15. st. – oko 1530) održao je u gradu Hvaru 1525. svečani govor *De origine successibusque Slavorum*, koji je objavio 1532. u Veneciji. Svoje nabranje istaknutih ljudi iz Dalmacije on započinje svetim Jeronimom, upozoravajući da je izobrazena Grčka, koja je uvijek bila učiteljica čitava svijeta, jedino Jeronimove spise prevela na svoj jezik, kako bi mogla učiti od toga Dalmatinca. Te su riječi gotovo doslovan citat iz Erazma, na kojeg se Pribojević izričito i poziva: u tekstu kaže samo »*quemadmodum Erasmus Roterodamus inquit*« (»kao što kaže Erazmo Roterdamski«), a u marginalnom naslovu daje, kao što to čini i drugdje, precizniju oznaku izvora: »*Erasmus de Hieronymo super eius epistulas*« (»Erazmo o Jeronimu u komentaru uz njegove poslanice«).⁶⁸ Riječ je doduše o izvatku iz Erazmova životopisa *Hieronymi Stridonensis vita*,⁶⁹ a ne iz komentara uz Jeronimove poslanice, no do zabune je možda došlo jer je *Životopis* zapravo predgovor poslanicama. Važno je zapaziti da hvarski dominikanac spominje Erazma bez imalo zazora, pozivajući se na njega kao na vjerodostojan izvor. Ne znamo je li mu ostala nepoznata – ili jednostavno nije mario za nju – dugogodišnja loša reputacija Erazmova u Louvainu, Kölnu, Parizu i Španjolskoj, osobito u dominikanskim krugovima, koja je kulminirala u drugoj polovici 20-ih godina 16. stoljeća.⁷⁰

⁶⁶ Marulić o tom govori u dobro poznatom poglavlju *Institucije* (IV, 4): *De ueritate colenda mendacioque fugiendo*; za implicitno sličan Erazmov stav usp. *Moriae encomium id est Stultitiae laus* (ed. Clarence H. Miller), ASD IV-3, str. 148, 414–416 (govori se o teolozima): »*Et potius esse committendum, ut vniersus orbis pereat vna cum victu et vestitu (quod aiunt) suo, quam vnium quantumlibet leue mendacium dicere.*« – »bolje je pustiti da propadne cijeli svijet sa svime što se u njemu nalazi nego izreći i najmanju laž.« (Erazmo Roterdamski, *Pohvala ludosti*, prev. Zvonimir Milanović, CID-Nova, Zagreb, 1999, str. 111).

⁶⁷ Benoit Beaulieu, *Le visage littéraire d'Érasme*, Les Presses de l' Université Laval, Québec, 1973, str. 52.

⁶⁸ Usp. Vinko Pribojević: *O podrijetlu i zgodama Slavena* (prir. Grga Novak, prev. Veljko Gortan), Književni krug, Split, 1991 (2. izd.), str. 134.

⁶⁹ Za Pribojevićev slobodan navod usp. *Erasmii opuscula* (edited with introduction and notes by Wallace K. Ferguson), Martinus Nijhoff, The Hague, 1933, str. 171.

⁷⁰ Usp. Augustijn, n. dj. (60), str. 110, 185–186.

Razumljivo je da više podataka za našu temu potječe s područja Dubrovnika: taj je grad bio najvažnije hrvatsko književno središte u 16. stoljeću, k tomu jako trgovačko čvorište između Istoka i Zapada, s izvanredno razgranatom poslovnom i intelektualnom razmjenom po Sredozemlju i čitavoj Europi. Dubrovački humanist Damjan Beneša (1477–1539), auktor još uvijek neobjavljenog epa *De morte Christi* (oko 8500 heksametara), spomenuo je Erazma u pismu nekom Bartulinu.⁷¹ Ne zna se točno kada je pismo nastalo, no u njemu Beneša govori o svojoj namjeri da se putem parafraze stihova Battiste Spagnolija vježba u latinskom stilu; navodeći u prilog korisnosti takve vježbe primjere iz antike on spominje i Erazmov spis *De duplici copia rerum ac verborum* (prvi put objavljen 1512). Erazmo je za Benešu čovjek »okretna duha« (»uersatili ingenio«), koji poučava »kako se govor može učiniti raznolikim i, da tako kažemo, obogatiti« (»quomodo uariari et ueluti locupletari possit oratio«). Iz antičkih primjera koje Beneša spominje (Kvintilijan, natjecanje Cicerona i Roscija), a koje nalazimo i u Erazma, razvidno je da je Erazmov spis uistinu čitao, a ne samo znao za njega po čuvenju.⁷²

Živ interes za Erazma u Dubrovniku potvrđuje trgovački dokument iz 1549. o pošiljci knjiga koje stižu u grad: tu je među ostalim navedeno čak šest primjeraka *Enchiridion militis Christiani*.⁷³ No iz iste godine sačuvan je i jedan napad na Erazma, koji pokazuje kako je i na hrvatskoj obali bilo suprotstavljenih mišljenja o njemu. Ugledni korčulanski grecist, prevoditelj i izdavač Aristotela Nikola Petrović (*Nicolaus Petreius*, 1486–1568) uzvraća jući na pismo svojeg učenika Marina Tomašinovića, koji mu javlja da ponekad čita Erazma, izjavljuje kako je opće rasprostranjeno mišljenje da je taj učeni German napisao neka vrijedna djela, ali upozorava na to da u njegovim spisima ima mnogo vjerskih zabluda. Zbog toga Petrović svjetuje: Erazma, kao i druge takve pisce, treba izbjegavati više od bijesna psa i zmije (»cane peius et angue vitandi«)!⁷⁴ U Petrovićevo stavu možemo naslutiti od-

⁷¹ Zacijelo je točna Körblerova pretpostavka da je riječ o Bartolinu Tacolettu iz Cremona, rektoru dubrovačke škole od 1519. do 1525; usp. Đuro Körbler, »Iz mladih dana triju humanista Dubrovčana 15. vijeka (Karlo Pavlov Pucić, Ilija Lampričin Crijević i Damjan Paskojev Benešić)«, *Rad JAZU* 206, Zagreb, 1915, str. 241.

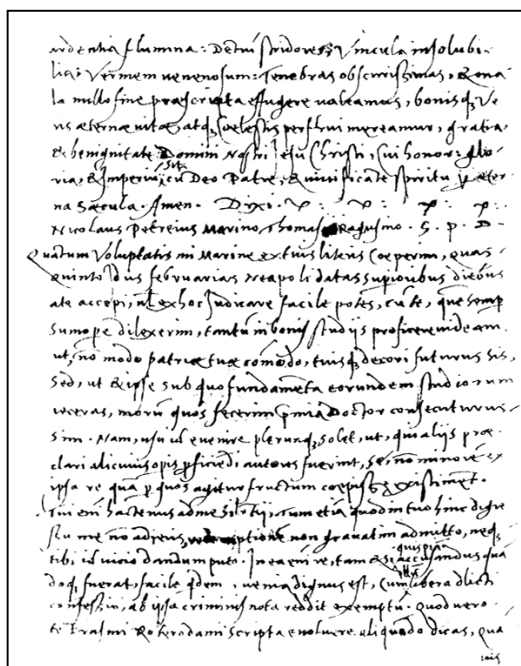
⁷² Autograf pisma čuva se u Knjižnici Male braće u Dubrovniku (rpk. br. 78, f. 263r: »*Damianus Benessa Bartulino S. P. D.*«).

⁷³ »6 Encheridion [sic!] d' Erasmo«, usp. Constantin Jireček, »Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte«, *Archiv für slavische Philologie* 21 (1899), str. 515. Na podatak je skrenuo pozornost Pranjić, n. dj. (1), str. 589. U istom popisu navedeno je i: »5 De copia verborum« (Jireček, *ibid.*, str. 513), bez oznake auktora; moguće je da je posrijedi upravo Erazmovo djelo što ga spominje Beneša.

⁷⁴ O Petroviću usp. Šime Jurić, »Zbornik književnih radova Korčulanina Nikole Petrovića«, u: n. dj. (32), str. 122–173 (os. 154–155); Petrovićevo autografski kodeks čuva se u Biblioteca

jek netrpeljivosti prema Erazmu koja je u to vrijeme počela jačati na Apeninskom poluotoku i uopće u Katoličkoj crkvi, i koja će deset godina poslije, 1559, rezultirati stavljanjem svih njegovih djela na prvi rimski indeks zabranjenih knjiga.⁷⁵

Oštra kritika Crkve i iskvarenih papa donijela je Erazmu specifičan oblik slave u djelu Istranina Matije Vlačića Ilirika (1520–1575), jednog od najvećih teologa protestantizma, »prvog osnivača protestantske hermeneutike«,⁷⁶ profesora hebrejskog i grčkog, Lutherova pouzdanika i iznimno plodna pisca. Možda se Vlačić prvi put upoznao s Erazmovim djelima zahvaljujući Giambattisti Egnaziju, koji je sa slavnim humanistom održavao srdačne veze, a kojem je Vlačić došao na školovanje u Mletke upravo u godini Erazmove smrti, 1536.⁷⁷ Vlačić je uvrstio Erazma u svoj glasoviti *Catalogus testium veritatis*, ali nakon određenog oklijevanja,

Slika 3. Nikola Petrović: pismo Marinu Tomašiću, autograf (Biblioteca comunale Augustea, Perugia, MS G 99, f. 63v.)

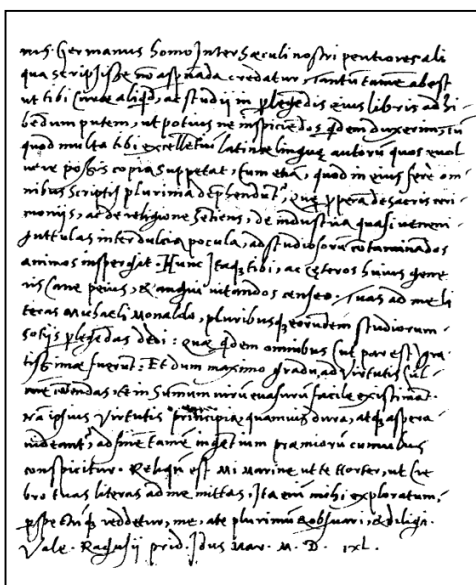
comunale Augustea u Perugii, MS G 99 (fotografije dostupne u NSK Zagreb); pismo je na ff. 63v-64r («*Nicolaus Petreius Marino Thomasio Ragusino S. P. D.*»; usp. slike 3. i 4).

⁷⁵ Formula apsolutne zabrane glasila je ovako: »*Desiderius Erasmus Roterodamus cum vniuersis Commentarijs, Annotationibus, Scholijs, Dialogis, Epistolis, Censuris, Versionibus, Libris, & scriptis suis, etiam si nil penitus contra Religionem, vel de Religione contineant.*« Usp. *Index auctorum et librorum, qui ab officio S. Rom. & vniuersalis inquisitionis caueri ab omnibus & singulis in vniuersa Christiana Republica mandantur...* Romae, Ex officina Saluiana, 1559, f. [A 10]; (faksimil dostupan na internetskoj adresi <http://www.aloha.net/~mikesch/ILP-1559.htm>).

⁷⁶ Usp. Hans Georg Gadamer, »Rhetorik und Hermeneutik«, *Gesammelte Werke*, Bd. II, Mohr, Tübingen, 1986, str. 281 (navodim prema: Jure Zovko, »Uvod«, u: Matija Vlačić Ilirik, *O načinu razumijevanja Svetoga pisma*, prev. Željko Puratić, prir. Jure Zovko, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993, str. 12).

⁷⁷ O Egnaziju usp. COE 1, str. 324–425. O Vlačiću kao njegovu učeniku usp. Mijo Mirko- vić, *Matija Vlačić Ilirik*, JAZU, Zagreb, 1960, str. 28–29; Pranjić, n. dj. (1), str. 590.

tek u drugom izdanju (Strasbourg, 1562): tu se, u *Appendixu*, poziva na njega na šest mjesta, a naziva ga »*summus vir et ingenio moderatissimo natus*« (»uzvišen muž i od naravi nadasve umjerena duha«).⁷⁸ Zanimljivo je spomenuti da ta Vlačićeva ocjena anticipira onu Johanna Huizinge, koji je Erazma nazvao »a master of reserve«.⁷⁹ Vlačić je osim toga nastojao oko poboljšanja Erazmova prijevoda Novog zavjeta: 1570. objavio je svoju *Glossa compendiarium in Novum Testamentum ex versione Erasmi*. Posrijedi je opširan kometar Novog zavjeta, koji k tomu sadrži Vlačićevo izdanje grčkoga teksta i usporedni Erazmov latinski prijevod, za koji Vlačić kaže da ga je »ispravio na bezbroj mjesta«.⁸⁰

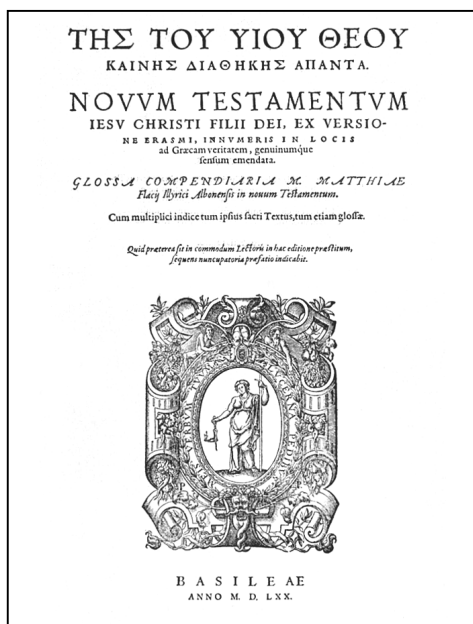
Slika 4. Nikola Petrović: pismo Marinu Tomašiniću, autograf (Biblioteca comunale Augustea, Perugia, MS G 99, f. 64.)

Posljednja dva spomena Erazma u hrvatskoj kulturi 16. stoljeća potječu iz sjeverne Hrvatske, s područja koje je tada bilo pod vlašću kralja Rudolfa II. Habsburgovca. Zagrebački kanonik Antun Vramec (1538–1588), za kojeg

⁷⁸ Usp. Charles Béné, »Guillaume Budé et Erasme dans le *Catalogus testium veritatis* de Flacius Illyricus«, u: *La satire humaniste: Actes du Colloque international des 31 mars, 1er et 2 avril 1993*, (éd. Rudolf de Smet), Peeters Press, Bruxelles, 1994, str. 244. Doduše, na Erazmov auktoritet poziva se Vlačić već prije, u 14. poglavlju (»Galski biskupi i Irenej«), gdje prenosi Nizozemčevo tumačenje dvaju mjesta iz Ireneja (usp. Matija Vlačić Ilirik, *Katalog svjedoka istine* (odabrana poglavlja prev. Vinko Vitezica, prir. Veljko Gortan), Dom i svijet, Zagreb, 1998, str. 21.

⁷⁹ Johan Huizinga, *Erasmus and the Age of Reformation* (tr. F. Hopman), Harper, New York, 1957, str. 127; bliskost Vlačićeva i Huizingina suda još je uočljivija kad se pročita Augustijnovo tumačenje Huizingine ocjene: »He described him as 'a master of reserve,' by which he meant not simply reticence prompted only by caution or fear but a quality intrinsic to his character.« Usp. Augustijn, n. dj. (60), str. 4.

⁸⁰ *Tēs tou Hyiou Theou Kainēs Diathēkēs hapanta. Novum Testamentum Iesu Christi Filii Dei, ex versione Erasmi, innumeris in locis ad Graecam veritatem, genuinumque sensum emendata. Glossa compendiarium M. Matthiae Flacij Illyrici Albonensis in Novum Testamentum...* Peter Perna und Theobald Dietrich, Basileae 1570 (usp. sliku 5).

Slika 5. Matija Vlačić Ilirik: *Novum Testamentum... ex versione Erasmi; Glossa compendiaria*, Basel, 1570 (Sveučilišna knjižnica u Baselu, FG V 47)

raždinu 1587. objavio zbornik tekstova religioznoga značaja, u kojem najveći dio zauzimaju Erazmovi predgovori i posvete uz njegove glasovite parafraze četiriju evanđelja.⁸³ Erazmovski dio knjige sadrži dva predgovora parafrazi

se pretpostavlja da se liberalnije odnosio prema protestantima,⁸¹ u svojoj *Kronici*, objavljenoj 1578. u Ljubljani, bilježi uz godinu 1536. među ostalim glavosijek Tome Mora i smrt Erazma Rotterdamskoga: »Thomafu Morufu Canceledu Anglinzkomu, što je Krala Karal, za odegnanie perue sene, zBoga pravice, glauamu be odzechena. (...) Erasmus Roterdam ouo vreme vmre ki ie siuel zedamdefzet let, popom buduchi.«⁸²

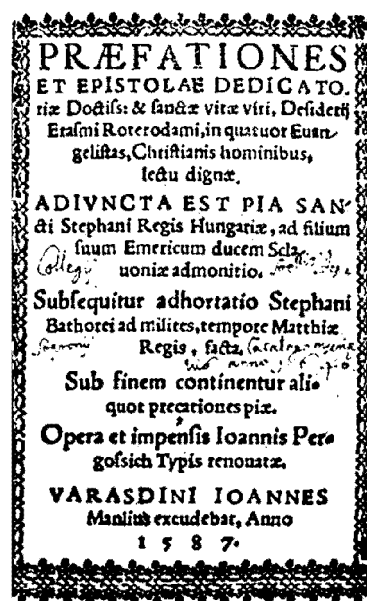
Sasvim je originalan prinos hrvatskoj recepciji Erazma dao Ivan (Ivanuš) Pergošić (? – 1592), varaždinski notar i pravni pisac, poznat inače kao prevoditelj s latinskog na hrvatski pravnoga zbornika *Decretum tripartitum* mađarskoga pravnika i političara Istvána Verbőczyja. Pergošić je u Vara-

⁸¹ Marin Franičević, *Povijest hrvatske renesansne književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1983, str. 616. Ipak, u novije vrijeme argumentirano se tvrdi da Vramec nije naginjao protestantskoj nauci; usp. Alojz Jembrih, »Prva tiskana knjiga u Varaždinu 1586. na hrvatskom jeziku kajkavske osnovice«, objavljeno kao prilog pretisku knjige *Postilla na vsze leto...po Antolu Vramcze...*, Varaždin, 1586 (faksimilno izdanje: JAZU, Zavod za znanstveni rad Varaždin, i Kršćanska sadašnjost Zagreb, Zagreb – Varaždin, 1990), str. 18–23.

⁸² *Kronika vezda znovich zpravljena Kratka Szlouenzkim iezikom po D. Antolu Pope Vramcze Kanouniku Zagrebchkom*, Ljubljana, 1587, str. 57 (faksimilno izdanje: HAZU, Zavod za znanstveni rad Varaždin, i Kršćanska sadašnjost Zagreb, Zagreb – Varaždin, 1992).

⁸³ Pun naslov toga iznimno rijetkog izdanja glasi: *Praefationes et Epistolae Dicatoriae Doctiss. & sanctae vitae viri, Desiderij Erasmi Roterodami, in quatuor Euangelistas, Christianis hominibus, lectu dignae. Adiuncta est Pia Sancti Stephani Regis Hungariae, ad filium suum Emericum ducem Sclauoniae admonitio. Subsequitur adhortatio Stephani Bathorei ad milites, tempore Matthiae Regis, facta. Sub finem continentur aliquot precesiones piae. Opera et impensis Ioannis Pergossich Typis renouatae. Varaždini, Ioannes Manlius excudebat, 1587.* Najsrdačnije zahvaljujem dr. Istvánu Lőkösü, koji je na moju molbu utvrdio da se jedan primjerak čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Budimpešti (sign. RMK II.22) te je ljubazno posredovao u pribavljanju fotokopija toga sveska (za naslovnicu usp. sliku 6). Moja zahvala ide, dakako, i osoblju spomenute knjižnice.

uz Evanđelje po Mateju, *Invictissimo Caesari Carolo, eius nominis Quinto, D. Erasmus Rotterodamus S. D., Basileae Id. Ian. An. MDXXII* i *Erasmus Roderodamus <sic> pio lectori S. D., Basileae postridie Id. Ianua. ANNO MDXXII*, te poslanice Franji I, Henriku VIII. i nadvojvodi Ferdinandu, kojima su, respektivno, posvećene parafraze uz Marka, Luku i Ivana: *Christianissimo Galliarum Regi Francisco: eius nominis primo Erasmus Rotterodamus S. D., Anno MDXXIII Calend. Decemb.*; *Invictissimo Angliae et Franciae regi, Domino Hiberniae: Catholicae fidei defensori, Henrico eius nominis Octavo: Erasmus Roterodamus S. D., Basileae, decimo Calend. Septemb. Anno MDXXIII*; *Illustrissimo principi D. Ferdinando, Austriae Archistratego, Caroli Caesaris germano, Erasmus Roterodamus S. D., Basileae Anno MDXXIII Non. Ianuarij.*

Slika 6. Ivan Pergošić: Praefationes et epistolae dedicatariae... Desiderij Erasmi Roterodami, *Varaždin*, 1587 (Sveučilišna knjižnica u Budimpešti, RMK II.22)

Nažalost, Pergošić ove tekstove nije preveo na hrvatski, što u predgovoru – ujedno posveti varaždinskom plemstvu – objašnjava napadima koje je doživio njegov prijevod Verböczyjeva djela. Vrijedno je zapaziti pohvalnu kvalifikaciju uz Erazmovo ime u samom naslovu (*doctissimi et sanctae vitae viri*), pogotovo ima li se na umu da je objavljena u vrijeme kada je na snazi tridentski indeks iz 1564: premda je u njemu apsolutna zabrana sužena samo na šest Erazmovih spisa, ipak su privremeno (dok se ne pročiste) zabranjena i njegova teološko-religiozna djela, u prvom redu *Novum Testamentum* i parafraze uz evanđelja.⁸⁴ Štoviše, upravo su bila u tijeku nastojanja Siksta V

⁸⁴ Usp. Mario Infelise, *I libri proibiti*, Laterza, Roma – Bari, 2001 (2. izd.), str. 37, 41; Silvana Seidel Menchi, »Whether to Remove Erasmus from the Index of Prohibited Books: Debates in the Roman Curia, 1570–1610«, *Erasmus of Rotterdam Society Yearbook* 20 (2000), str. 19–20. Apsolutna zabrana odnosila se na: *Colloquia, Encomion Moriae, Lingua, Institutio Christiani matrimonii, De interdicto esu carniuum* i *Esposizione letterale del testo di Matteo evangelista* (talijanski prijevod Erazmove *Paraphrasis in Euangelium Matthaei*). Uostalom, indeks iz 1564. nije nadomjestio onaj iz 1559, nego mu je bio nekom vrstom nadopune, iz čega su onda uslijedile kontradikcije i kolebanja (usp. Seidel Menchi, *ibid.*, str. 20. i d., os. 24–25). Inače, u prvom indeksu španjolske inkvizicije iz 1584. polovicu prostora zauzima potanka ekspurgacija djela Charlesa du Moulina i Erazma (usp. Infelise, *ibid.*, str. 39).

(1585–1590) da Erazmova djela u potpunosti vrati u prvu klasu indeksa (apsolutna zabrana).⁸⁵ Pozitivan stav prema Erazmu možemo protumačiti pretpostavljenim tolerantnijim Pregošićevim odnosom prema protestantizmu. No važno je istaknuti da je on tako postupao u okružju snažne akcije Rudolfa II. i njegova strica nadvojvode Karla II. Štajerskoga da se zatre svaki trag djelatnosti hrvatskih protestanata.⁸⁶ Zanimljivo je da je i Vramčevu i Pergošićevu knjigu tiskao Ivan Manlius (*Kroniku* u Ljubljani, a Erazma u Varaždinu), koji je svoje umijeće izučio u tiskari Ivana Ungnada u Tübingenu i Urachu; poslije je imao vlastitu slovensko-njemačku protestantsku tiskaru u Ljubljani, no ojačala katolička inkvizicija protjerala ga je iz čitave Kranjske, pa je rad nastavio najprije u Güssingu (danas južno Gradišće), a od 1585/1586. u Varaždinu.⁸⁷

4.

Nažalost, o Erazmovoju prisutnosti u hrvatskoj kulturi ostali su samo fragmentarni podatci; nadati se je da će ih buduća istraživanja možda ipak nadopuniti. Ipak, i iz ovih dragocjenih krhotina razvidno je da je recepcija djela velikoga humanista trajala tijekom čitava 16. stoljeća te da je odnos prema njemu bio raznovrstan, u rasponu od nesputanih izraza divljenja (Marko Marulić), preko pozivanja na Erazmov auktoritet (Vinko Pribojević) do oštre kritike (Nikola Petrović). Osim kroničarskih zabilješki, citiranja Erazmovih spisa, izražavanja osobnih vrijednosnih stavova, oblici recepcije obuhvaćaju filološku polemiku i nadopunu (Matija Vlačić) te antologiziranje i tiskanje Erazmovih djela (Ivan Pergošić). Uočiti je da su spomeni Erazma u dalmatinskom krugu, u prvoj polovici stoljeća, ostali u okviru privatne korespondencije (jedino je Marulić kanio objaviti svoju pohvalu Erazmu, ali to je spriječila cenzura); u drugoj polovici stoljeća svjedočanstva potječu iz krugova bliskih protestantizmu i objavljena su tiskom.

Erazmova će ostavština biti prisutna i u 17. st., kada će ga čitati Marko Antonije de Dominis⁸⁸ i njegov gotovo nepoznati prezimenjak (ne i srodnik)

⁸⁵ U Sikstovu indeksu iz 1590 (koji je doduše odmah povučen i nikad nije primijenjen u praksi) Erazmova su djela zbranjena u cijelosti, pa i više od toga: zabranjene su i njegove slike, pohvale njemu upućene i uopće spomen njegova imena; usp. Seidel Menchi, *ibid.*, str. 29.

⁸⁶ Usp. Franjo Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1910, str. 222–237, os. 228 i 236.

⁸⁷ O Manliusu usp. Jembrih, n. dj. (81), str. 8–10.

⁸⁸ Doduše, u sačuvanu popisu De Dominisove knjižnice Erazmovo se ime spominje samo u jednom gramatičkom priručniku (*Quædam gramaticalia cum scholiis Erasmi et Philippi Melanctonis*); no ne bi bilo neobično da je splitski nadbiskup i crkveni reformator poznavao i koje Erazmovo djelo teološke naravi.

Dominik de Dominis (Gospodnetić), pjesnik i izvanjski vikar za otok Brač, koji je posjedovao barem dvije Erazmove knjige.⁸⁹ Erazmovo ime zatječemo i u knjižnici osamnaestostoljetnoga zagrebačkog latinista i polihistora Adama Alojzija Baričevića.⁹⁰ Početkom 19. st. dubrovački će pjesnik i prevoditelj Đuro Ferić (1739–1820) u čak tisuću latinskih epigrama podijeljenih u deset knjiga prepjevati izbor iz Erazmove zbirke glasovitih izreka uglednih Grka i Rimljana naslovljene *Apophthegmata* (Ferićev naslov: *Apophthegmata Erasmi Latinis versibus explicata*).⁹¹ U 20. stoljeću eseje o njemu napisat će Tin Ujević i Miroslav Krleža, u najnovije vrijeme Vinko Grubišić, a *Pohvala ludosti* doživjet će dva prijevoda na hrvatski.⁹² Taj dio Erazmove blistave putanje ostaje izvan opsega ovoga rada, ali pokazuje kako se i na hrvatskom tlu potvrđuju slavne riječi Johna Coleta: »*Nomen Erasmi nunquam peribit*« (»Erazmovo ime nikada neće iščeznuti«).⁹³

⁸⁹ Posrijedi su *De duplici copia verborum ac rerum commentarii duo*, Lugduni, apud Seb. Gryphium, 1542, i *Conscribendarum epistolarum ratio*, Lugduni, apud Theobaldum Paganum, 1541 (u zajedničkom uvezu). Erazmovo ime na obje je naslovnice prekríženo, a na prvoj se čita rukopisna zabilješka: *Ex libris Dominici de Dominis*. Na ovim podacima srdačno zahvaljujem g. Valteru Firiću iz Splita, koji taj svezak čuva u svojoj privatnoj knjižnici.

⁹⁰ Njegov primjerak izdanja *Epitome chiliadum adagiorum Erasmi... ad commodiorem studiosorum usum per Hadrianum Barlandum conscripta*, Augustae Vindelicorum, apud Ph. Ulhardum, 1540, čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (sign. M 3439–16*).

⁹¹ Djelo je sačuvano u tri rukopisa: knjižnica Povijesnog arhiva u Dubrovniku, rkp. br. 21b/31 (autograf, knjige I–VII); Bogišićev arhiv u Cavtatu, rkp. br. 30 (autograf, knjige VIII–X); knjižnica Male braće u Dubrovniku, rkp. br. 931 (prijepis, knj. I–X). Iz te Ferićeve zbirke objavljeno je nekoliko pregršti epigrama: *Hrvatski latinisti II: Piscii 17–19 stoljeća = Croatici auctores qui Latine scripserunt II: Auctores saec. XVII–XIX* (prir. Veljko Gortan i Vladimir Vratović), Zora – Matica hrvatska, Zagreb, 1970 (PSHK 3), str. 690–693 (6 pjesama); Željko Puratić: »Paraphrasis Psalmorum poetica. Apophthegmata Erasmi Latinis versibus explicata«, *Živa antika* 26, Skopje 1976, str. 193–212 (u tekstu: 5 pjesama; u Dodatku na str. 209–212: 16 pjesama); isti, *Đuro Ferić*, Zagreb, 1982, str. 102–106 (18 pjesama). O rukopisima i izdanjima Ferićevih djela usp. bibliografske podatke u knjizi: Đuro Ferić, *Slavica Poemata Latine Reddita. Eine frühe südslavische Volksliedsammlung*. Kritisch herausgegeben und eingeleitet von Gudrun Wirtz, Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien, 1997.

⁹² Tin Ujević, »Erazmo i Cervantes«, u: *Tin Ujević II: Eseji, kritike i zapisi*, Matica hrvatska – Zora, Zagreb, 1990 (PSHK 88), str. 250–267 (prvi put objavljeno 1937); Miroslav Krleža, »O Erazmu Rotterdamskom«, u: *Miroslav Krleža V: Eseji i putopisi*, Matica hrvatska – Zora, Zagreb, 1973 (PSHK 95), str. 255–288 (napisano 1942, prvi put objavljeno 1953); Vinko Grubišić, »Erazmo pjesnik«, *Književna smotra*, 35 (2003), br. 127 (1), str. 91–98 (u prilogu, str. 99–112, tiskano je deset Erazmovih pjesama u latinskom izvorniku i prijevodu V. Grubišića); Erazmo Rotterdamski, *Pohvala gluposti* (prev. Ivan Esih), Binoza, Zagreb 1936; Erazmo Rotterdamski, *Pohvala ludosti* (prev. Zvonimir Milanović), CID-Nova, Zagreb, 1999.

⁹³ Allen 423, 47–48.

ERAZMO I HRVATI XV. I XVI. STOLJEĆA

Sažetak

U ovom radu daje se pregled Erazmovih veza s humanističkim piscima, teolozima i diplomatima koji rođenjem ili podrijetlom potječu iz Hrvatske i prikazuje se recepcija Erazmovih djela u hrvatskih auktora 15. i 16. st.

Svakako, najzanimljiviji su podatci o izravnim, osobnim vezama Erazma s hrvatskim humanistima. Iz sačuvane korespondencije zna se da se Erazmo dopisivao s Jakovom Baničevićem s otoka Korčule (*Jacobus Bannisius*, 1466–1532), Stjepanom Brodarićem iz Slavonije (*Stephanus Brodericus*, 1490–1539) i Franjom Trankvilom Andreisom iz Trogira (*Tranquillus Andronicus Parthenius*, 1490–1571). Spomen zaslužuje i nepotvrđena epistolarna veza s Antunom Vrančićem iz Šibenika (*Antonius Verantius*, 1504–1573).

U Erazmovim pismima i djelima spominju se i druga imena koja ulaze u obzor ove teme: Ivan Česmički (*Ianus Pannonius*, 1434–1472), Juraj Dragišić (*Georgius Benignus de Salviatis*, 1445–1520), Franjo Niger (*Pescennius Franciscus Niger Venetus Liburnus*, 1452–1523), Matej Fortunat (*Matthaeus Fortunatus*, poslije 1480–1528), Giulio Camillo il Delminio (oko 1480–1544), Petar Pavao Vergerije mlađi (*Petrus Paulus Vergerius*, 1498–1565). Za neke od njih Erazmo je znao samo po čuvenju i po njihovim spisima, a s nekima je bio i u osobnom dodiru. Iako Erazmo ne spominje dubrovačkog dominikanca Ivana Stojkovića (*Ioannes de Ragusio*, oko 1390–1443), poznato je da se služio njegovim grčkim rukopisima pri radu na Novom zavjetu.

Osobito je zanimljiva, a gotovo posve neproučena, recepcija Erazmova djela u hrvatskoj književnosti 16. stoljeća. Djela glasovitoga humanista poznavali su, uz već spomenute, i oni njegovi suvremenici koji s njim – koliko znamo – nisu bili u izravnom kontaktu: Marko Marulić (*Marcus Marulus*, 1450–1524), Vinko Pribojević (*Vincencius Priboevius*, 2. pol. 15. st. – oko 1530), Damjan Beneša (*Damianus Benessa*, 1477–1539), Nikola Petrović (*Nicolaus Petreius*, 1486–1568). Sredini i drugoj polovici 16. st. pripadaju Matija Vlačić Ilirik (*Matthias Flacius Illyricus*, 1520–1575), Ivanuš Pergošić (? – 1592) i Antun Vramec (1538–1588). Njihov odnos prema Erazmovu djelu kreće se u rasponu od nesputanih izraza divljenja (Marko Marulić), preko pozivanja na Erazmov auctoritet (Vinko Pribojević) do oštre kritike (Nikola Petrović). Osim pukih kroničarskih zabilješki, citiranja Erazmovih spisa, izražavanja osobnih vrijednosnih stavova, oblici recepcije obuhvaćaju filološku polemiku i nadopunu (Matija Vlačić) te antologiziranje i tiskanje Erazmovih djela (Ivanuš Pergošić). Ovamo pripadaju i, nažalost rijetki, podatci o optjecaju Erazmovih knjiga u hrvatskoj kulturnoj sredini.

Iako je dokumentacija o ovoj temi uglavnom fragmentarna, ipak svjedoči o živom interesu hrvatskih humanista za opus velikog Erazma, a i o tome da su neki od njih zahvaljujući svojem znanju i sposobnostima stupili u povlašten krug njegovih korespondenata i prijatelja.

ERASMUS AND CROATS IN THE FIFTEENTH AND SIXTEENTH CENTURIES

Summary

This paper presents a survey of Erasmus' connections with Humanist authors, theologians, and diplomats who were either born in Croatia or were of Croatian origin, and depicts the reception of Erasmus' work by Croatian authors in the 15th and 16th centuries.

Definitely the most interesting are the data on direct, personal Erasmus' relationships with Croatian Humanists. The preserved correspondence shows that Erasmus corresponded with Jakov Baničević from the island of Korčula (*Jacobus Bannisius*, 1466–1532), Stjepan Brodarić from Slavonia (*Stephanus Brodericus*, 1490–1539), and Franjo Trankvil Andreis from Trogir (*Tranquillus Andronicus Parthenius*, 1490–1571). The unconfirmed correspondence with Antun Vrančić from Šibenik (*Antonius Verantius*, 1504–1573) should also be mentioned.

Erasmus' letters and works mention other names that fall within the scope of this theme: Ivan Česmički (*Ianus Pannonius*, 1434–1472), Juraj Dragišić (*Georgius Benignus de Salviatis*, 1445–1520), Franjo Niger (*Pescennius Franciscus Niger Venetus Liburnus*, 1452–1523), Matej Fortunat (*Matthaeus Fortunatus*, after 1480–1528), Giulio Camillo il Delminio (around 1480–1544), Petar Pavao Vergerije Jr. (*Petrus Paulus Vergerius*, 1498–1565). Some of these Erasmus only knew by reputation or by their works, and some he had contacted personally. Although he never mentioned the Dubrovnik Dominican Ivan Stojković (*Ioannes de Ragusio*, around 1390–1443), it is known that he had used his Greek manuscripts whilst working on the New Testament.

Of particular interest, and almost completely unresearched, is the reception of Erasmus' work in the 16th century Croatian literature. The works written by the prominent Humanist were known by the aforementioned persons, and also by those contemporaries who – as far as we know – were not in direct contact with him: Marko Marulić (*Marcus Marullus*, 1450–1524), Vinko Pribojević (*Vincentius Priboevius*, second half of the 15th century – around 1530), Damjan Beneša (*Damianus Benessa*, 1477–1539), Nikola Petrović (*Nicolaus Petreius*, 1486–1568). In the mid-sixteenth century and in its second half, there were Matija Vlačić Ilirik (*Matthias Flacius Illyricus*, 1520–1575), Ivanuš Pergošić (?-1592) and Antun Vramec (1538–1588). Their relations to Erasmus' work range from unrestrained admiration (Marko Marulić) to relying on his authority (Vinko Pribojević) and severe criticisms (Nikola Petrović). In addition to mere chronicler's notes, quotations of Erasmus' writings, and expressions of personal views, the forms of reception include philological polemics and supplementations (Matija Vlačić) and anthologization and publication of Erasmus' works (Ivanuš Pergošić). Here also belong the unfortunately rare data on circulation of Erasmus' books in the Croatian cultural environment.

Although the documentation concerning the subject is mainly fragmentary, it still bears witness to the lively interest of Croatian Humanists in the opus of the great Erasmus, and to the fact that some of them, owing to their knowledge and abilities, joined the privileged circle of his correspondents and friends.